

KAIP TAMPAMA GRAIKU, ARBA APIE PANHELENIZMĄ KSENOFONTO ANABASYJE

Alius Jaskelevičius

Anglistikos, romanistikos ir klasikinių studijų institutas
Vilniaus universitetas

Anotacija. Ksenofonto „Anabasis“ yra nepaprastai margas ir įvairialypis kūrinys, kuriame galima išskirti daugybę temų ir potemių. Tyrinėtojai nesutaria, kuri iš šių temų ar potemių galėtų būti raktas kūriniui perskaityti, todėl nagrinėja kiekvieną temą skyrium, atsižvelgdami į tai, kuri tema, jų požiūriu, yra svarbiausia. Pagal vieną iš „Anabasio“ interpretacijų Ksenofontas netiesiogiai skatina graikus leisti į panheleninį žygį prieš Persiją, kurios silpnumą aiškiai pademonstruoja jo vadovaujama mobili graikų samdinių kariuomenė. Negana to, priduriama, kad Ksenofontas kartu išaukština savo, kaip galimo tokios kariuomenės lyderio, savybes.

Straipsnyje šis – panheleninis – „Anabasio“ aspektas nagrinėjamas į jį žvelgiant kitu aspektu – analizuojamas kariuomenės kaip organizuoto ir save organizuojančio darinio fenomenas ir jam kylančios problemos. Panhelenizmo klausimas paliečiamas aptariant kariuomenės struktūrą, organizaciją, subordinaciją. Aiškinamasi, kokiomis sąlygomis ir aplinkybėmis panhelenizmas įmanomas ir kaip jis įmanomas tokia izoliuotame darinyje, kaip dešimties tūkstančių kariuomenė.

Raktažodžiai: Ksenofontas, Kyras, panhelenizmas, tapatybė.

Keywords: Xenophon, Cyrus, panhellenism, identity.

Ksenofonto *Anabasis* – daugiasluoksnis kūrinys, tai akivaizdžiai patvirtina per daugiau negu šimtą metų šį kūrinių lydinčios interpretacijos¹. Interpretacijų gausoje vienos interpretacijos išsiskirdavo kaip labiau pagrįstos, kitos – kaip mažiau, tačiau jų atsiradimas ir egzistavimas rodo, kad kiekviename amžiuje ar net dešimtmetyje Ksenofontas buvo skaitomas savitai, kitaip, ir nebūtinai klaidingai. Turbūt labiausiai paplitusioje Ksenofonto *Anabasio*

interpretacijoje išvelgiamas apologetinis šio veikalų pobūdis: esą Ksenofontas šį kūrinių parašė norėdamas pateisinti savo elgesį Peloponeso karo metu, kuomet už bendradarbiavimą su Persijos karaliumi Kyru buvo ištremtas iš Atėnų (Dürrbach 1893, 343–386; Erbse 1966, 485–505). Ksenofontas neva taip pat norėjęs nusišalinti, kad jis tebuvo paprastas samdinytis, už pinigų tarnaujantis persų valdovui, ir parodyti, kad jo vadovaujama kariuomenė nebuvo tik įvairaus plauko perėjūnų gauja (Flower 2012, 31). Ksenofontas aiškiai pabrėžia, kad samdinių, kartu ir jo, kaip vado, motyvai buvę kur kas kilnesni – sekti paskui Kyrą paskatinęs garsas apie jo šaunumą (*An.* 6.4.8). Prie pirmosios interpretacijos šliejasi antroji, jog Ksenofontas

¹ Christopheris Tuplinas, apibūdinamas naująją Ksenofonto interpretacijų bangą, pasitelkia tokius žodžių junginius kaip „Ksenofonto tyrimų renesansas“ ar „Ksenofonto tyrimų metamorfozė“ (Tuplin 2004, 13). Atskirai minėtinos Ksenofonto *Anabasio* tyrimams skirtos P. Brianto (Briant 1995), G. B. Nussbaumo (Nussbaum 1967), M. A. Flowero (Flower 2012) studijos.

rašė *Anabasi* tam, kad pateisintų savo elgesį kitų šios karinės ekspedicijos dalyvių akyse (Breitenbach 1950). Pagal trečiąją interpretaciją *Anabasis* – tai netiesioginė Ksenofonto užuomina apie persų imperijos silpnumą ir akstinas surengti panheleninį žygį prieš šią didžiulę valstybę, kurios akivaizdžią bejėgystę demonstruoja Ksenofonto vadovaujama nedidelė, bet gerai organizuota, veikli kariuomenė (Morr 1926–1927, 186–201; Luccioni 1947, 38–44). Šią interpretaciją kai kurie tyrinėtojai papildo, teigdami, kad Ksenofontas kalba ne tik apie galimus prevencinius veiksmus prieš Persijos imperiją (t. y. Atėnų ir Spartos pajėgų suvienijimą prieš bendrą priešą), bet ir iškelia savo, kaip karo lyderio, gebėjimus (Robert 1950, 55–59). Kiekviena iš minėtų interpretacijų turi privalumą ir trūkumą, tačiau juos aptarti – ne šio straipsnio tikslas. Straipsnyje gilinamasi į vieną – panheleninį – Ksenofonto *Anabasio* aspektą, kuris aptariamas per kariuomenės, kaip organizuoto ir save organizuojančio darinio, atsakančio į žygio metu kylančius iššūkius ir problemas, fenomeną. Klausimai apie dešimties tūkstančių kariuomenės struktūrą, organizaciją, subordinaciją kartu paliečia panhelenizmo klausimą – kokiomis sąlygomis panhelenizmas yra įmanomas, jeigu jis įmanomas apskritai, ir ar jis nėra tik utopija.

Panhelenistinė Ksenofonto *Anabasio* interpretacija yra kelias su atsišakojimais. H. R. Breitenbachas pabrėžia aktyviai militaristinę šio *Anabasyje* numanomo panhelenizmo pusę. Tyrėjo teigimu, Ksenofontas atvirai kviečia visus graikus į kovą su persais. Tačiau sėkmingas dešimties tūkstančių karių grįžimas iš priešo teritorijos nebūtinai reiškė kvietimą rengtis žygiui. Ksenofonto dešimties tūkstančių

karių žygis buvo sudėtingas daugeliu požiūrių (Rood 2004, 320). Pirmiausia į akis krinta logistinis šio žygio aspektas, t. y. jau pati kelionė iš priešo teritorijos samdinių kariuomenei sukelia daugybę nepatogumų. Jiems tenka įveikti kalnus, perplaukti upes. Negana to, kelionę apsunkina maisto stygius ir priešų puldinėjimai. Taigi leistis į karinę ekspediciją prieš persus pirmiausia būtų reiškę didžiulius nuostolius ir nebūtinai sėkmę. Sėkme greičiau galima laikyti samdinių kariuomenės sugrįžimą iš priešo teritorijos.

Pasiremiant Geraldo Bruno Nussbaum'o įžvalgomis apie dešimties tūkstančių kariuomenės socialinę ir politinę struktūrą, galima kalbėti ne apie puolamąjį, o apie gynybinį panhelenizmą. Panhelenizmas, visų graikų bendrumas, atsakomybė vieniems už kitus, atsiranda ne graikams žygiuojant prieš Kyro Jaunesniojo brolių Artakserksą (kai samdinių kariuomenė tėra nieko bendro tarpusavyje neturinti bendrija), bet jiems mėginant išsigelbėti, pasitraukti iš priešo teritorijos, kai reikalingas tam tikras socialinis kohezyvumas ir organizuotumas. Dešimties tūkstančių žygis yra transformacija iš netvarkos, nesutarimo, sumaišties į tvarką, struktūrą, organizaciją. Kalbėdamas apie tai, G. B. Nussbaumas išskiria keturis šios kariuomenės formavimo etapus (Nussbaum 1967, 1–13, 147–56). Pirmajame etape kariuomenė, sudaryta iš skirtinguose Graikijos regionuose gyvenančių karių, neturi jokio kito tikslo, išskyrus tą, kuriam buvo pasamdyta. Antrajame etape, po Kyro žūties, kariuomenė tampa nepriklausomu vienetu, turinčiu išsikelti naujus tikslus ir tapti aiškiai apibrėžtu dariniu. Naujuoju tikslu antrajame etape kariuomenei tampa išgyvenimas – apsirūpinimas maistu, gėrimu ir nakvyne,

apsisaugojimas nuo puldinėjančių priešų. Kad visu tuo būtų galima pasirūpinti, būtina išsirinkti už šiuos darbus atsakingus žmones. Taip išsiskiria vadovaujantieji ir paklustantieji – kitaip tariant, atsiranda socialinė struktūra. Trečiajame etape, pasitraukus iš priešo teritorijos ir atkeliavus į palyginti saugią teritoriją, prasideda nesutarimų, kuriuos skatina samdinių noras praturtėti, metas. Kariuomenė, nebevienijama bendro ir gyvybiškai svarbaus tikslo, skyla į pavienius darinius – kariuomenės bendrystė jau nebėra tokia stipri, kaip kad buvo anksčiau. Paskutinis etapas, pasiekus graikiškojo pasaulio ribas, susijęs su kariuomenės naujo tikslo paieškomis, tačiau visiškas šio darinio suirimas į paskirus darinius daug vilčių neteikia.

Ne kartą minėtas (Hirsch 1985, 15; Hornblower 2004, 243–263) dešimties tūkstančių kariuomenės panašumas į graikų polį-valstybę, tačiau svarbiausia ne panašumas, o galimos asociacinės išvados. Kariuomenės sugebėjimas išsigelbėti, tačiau negebėjimas toliau išlikti ir galutinis iširimas tarytum atskleidžia graikų politinės sistemos ydas – bendro požiūrio nebuvimą, nuomonių išsiskyrimą, susiskaldymą svarbiais klausimais. Ksenofontas kalba apie tai – kartais atvirai, o kartais tik implicitiškai. Jis atskleidžia naują panhelenizmo perspektyvą, netiesiogiai parodo išeitį iš krizės, purtančios graikiškąjį pasaulį. Kad Ksenofonto rodoma išeitis iš krizės nėra vien pozityvi, tampa aišku *Anabasio* pabaigoje. Ksenofontas parodo greičiau galimybę, o ne konkretų būdą, kaip spręsti graikų negebėjimo vienytis problemą, kaip sutaikyti skirtingas nuomones ir požiūrius turinčias graikų miestus-valstybes. Kaip ši galimybė galėjo būti įgyvendinta tikrovėje, išskirtinės vaizduotės reikalaujantis klausimas.

Anabasis pradedamas dviejų brolių nesantaika: Darijus II turi du sūnus – Artakserksą ir Kyrą Jaunesnijį. Kai po Darijaus II mirties Artakserksas gauna valdžią, jis, įtikintas Kyro buvusio bičiulio Tisaferno, apkaltinusio Kyrą Jaunesnijį mėginimu nuversti karalių, suima brolių ir ketina jį nubausti mirties bausme. Tik motinai Parisatidei įsikišus, Kyras išvengia mirties. Tačiau nesantaikos sėkla tarp brolių jau pasėta ir Kyras imasi visų priemonių, kad nuverstų Artakserksą, kad, kaip rašo Ksenofontas, „daugiau niekada nebūtų brolio valdžioje“² (*An.* 1.1.4). Kyras panaudoja visą įtaką, kad į savo pusę patrauktų karaliaus žmones, rūpinasi vietiniais gyventojais, kad šie jam būtų palankūs, galų gale paslapčiomis liepia surinkti graikų samdinių kariuomenę. Šią užduotį jis paskiria atlikti keliems graikams, turintiems sutelkti asmenines kariuomenes, ir vėliau, atėjus lemtingam metui žygiuoti prieš Artakserksą, iš šių skirtingų dalinių suformuoti reguliariąją kariuomenę. Apie Kyro planus pulkti Artakserksą žino vienintelis Klearchas, tremtinys iš Spartos, kurį Kyras pažįsta jau gana seniai ir kurio gabumus ypač vertina. Likusių kariuomenę Kyras apgaule³ įtikina esą jie žygiuoja prieš pisisidus.

Ksenofontas šioje kariuomenėje atsiduria įkalbėtas savo bičiulio Prokseno: jis įtikinamas dėtis prie Kyro, kurį Proksenas vertina labiau už tėvynę (*An.* 3.1.4). Ar Ksenofontui apsispręsti prisijungti prie Kyro padeda pinigai, o gal kalbos apie visapusišką Kyro šaunumą, klausimas pernelyg sudėtingas, kad į jį būtų galima

² ὅπως μήποτε ἔτι ἔσται ἐπὶ τῷ ἀδελφῷ.

³ Stevenas W. Hirschas pabrėžia, kad pagrindinė *Anabasio* tema yra pasitikėjimas ir klaida: *Anabasyje* esą galima išvelgti nuolatinę variaciją persų klastos, nepatikimumo, išdavystės ir, atvirkščiai, graikų pastovumo, atsidavimo temomis (Hirsch 1985, 14–39).

atsakyti. Galima tik spėti, kad Ksenofonto viltys buvo panašios į Prokseno, kuris, jo paties teigimu, prie Kyro prisijungęs norėdamas „įgyti vardą, didelę galią ir daug pinigų“⁴ (*An.* 2.6.17). Kaip ten bebūtų, Kyro samdinių kariuomenės žygis prasideda – tiesa, prieš visai kitą priešą, negu kad ji mano. Kyras pagrįstai daug viliasi iš šios kariuomenės: kai Kilikijos karalienė panoro apžiūrėti graikų kontingentą, Kyras sutiko ir „liepė helėnams išsirikiuoti ir stovėti įprastine karine rikiuote; kiekvienas turėjo prižiūrėti savo karių gretas. Kariai buvo išrikiuoti po keturis: dešiniajame sparne buvo Menonas ir jo vyrai, kairiajame – Klearchas su savaisiais, o viduryje – kiti karvedžiai. Kyras iš pradžių apžiūrėjo vietinius (*barbarous*) – šie žygiavo pro šalį susiskirstę į būrius ir rikiuotes. Paskui jis apžvelgė helėnus [...] Visi jie turėjo bronzinius šalmsus, tamsiai raudonus chitonius ir antblauzdžius, o jų skydai buvo nepridengti. Visus apvažiavęs, Kyras sustabdė vežimą priešais viduriniąją falangą ir pasiuntęs vertėją Pigretą pas helėnų karvedžius paliepė jiems paruošti ginklus ir visai falangai pajudėti į priekį. Karvedžiai perdavė įsakymus kariams ir, vos tik davus ženklą trimitu, kariai puolė atstatę į priekį ginklus“ (*An.* 1.2.14–1.2.17). Kariuomenės gebėjimas transformuotis, virsti baisinga jėga, paklūstančia įsakymui ir darančia tai, ką tas įsakymas liepia, sužavi Kilikijos karalienę, kuri „gėrėjosi išvydusi kariuomenės puikumą ir tvarką“⁵ (*An.* 1.2.18). Reikia manyti, kad šis reginys, nepaisant neutralaus aprašymo, ir pačiam Ksenofontui kėlė ne ką menkesnį pasigė-

rėjimą. Tad kaip paaiškinti faktą, kad ši kariuomenė vos nežuvo? Čia tenka per-eiti prie 10 tūkst. išsigelbėjimo istorijos po to, kai Kyras buvo nukautas, graikų karvedžiai nužudyti klausa, o vadovavimą perėmė Ksenofontas ir dar pora žmonių. Kad Kyras ruošiasi pulti ne pisisidus, kariuomenei paaiškėja pasiekus ties Eufrato upe esantį Tapsako miestą. Ten, sukvietęs graikų karvedžius, Kyras jiems praneša, kad žygiuos prieš Didįjį Karalių ir paprašo šią žinią perduoti kariams (*An.* 1.4.11). Paprasti kariai yra nepatenkinti, ima kaltinti karvedžius, jog šie viską seniai žinoję, ir atsisako žygiuoti toliau, jeigu iš anksto negaus atlygio už tarnybą. Tik Kyro patikinti, jog už savo tarnybą gaus penkias minas sidabro, negana to, gavę pažadą, kad jis juos saugiai parlydės iki pat Jonijos, kariai sutinka tęsti žygį (*An.* 1.4.13) Sutarę dėl sąlygų, Kyras ir jo samdinių kariuomenė patraukia toliau. Kai po ilgos kelionės kariuomenė galiausiai atvyksta į Babiloniją, čia, liepęs visiems susirinkti, Kyras pasako kalbą, skirtą kariams padrąsinti ir jų moralei pakelti. Kyro kalba yra įdomi ne tiek kaip karvedžio retorikos pavyzdys, bet pirmiausia kaip svetimšalio bandymas apibrėžti, kuo graikai skiriasi nuo barbarų (*An.* 1.7.3):

Heladės vyrai, ne stokodamas barbarų karių veduosi jus kaip sąjungininkus, bet laikydamas jus esant geresnius ir stipresnius už daugelį barbarų. Būtent dėl šios priežasties paprasčiau jūsų prisidėti. Tad noriu, kad būtumėte žmonės, verti laisvės, kurią esate įgiję ir dėl kurios vadinu jus laimingais. Gerai žinokite, kad vietoj visų savo turtų ir daugybės kitų dalykų rinkčiausi laisvę.⁶

⁴ κτήσεσθαι [...] ὄνομα μέγα καὶ δόναμιν μεγάλην καὶ χρήματα πολλά.

⁵ ἰδοῦσα τὴν λαμπρότητα καὶ τὴν τάξιν τοῦ στρατεύματος ἐθαύμασε.

⁶ ἼΩ ἄνδρες Ἕλληνες, οὐκ ἀνθρώπων ἀπορῶν βαρβάρων συμμάχους ὑμᾶς ἄγω, ἀλλὰ νομίζων ἀμείνονας καὶ κρείττους πολλῶν βαρβάρων ὑμᾶς εἶναι, διὰ τοῦτο προσέλαβον. ὅπως οὖν ἔσεσθε ἄνδρες

Vertimas nepakankamai perteikia tekste esančius subtilius niuansus. Iš pradžių į akis krinta tai, kaip Kyras įvardija graikus ir persus. Pirmuosius jis pavadina žodžiu *andres*, reiškiančiu žmones, vyrus, antruosius žodžiu *anthrōpoi* – žmonės bendrąja prasme, žmonės kaip rūšis. Ši skirtis išlaidoma ir tolesnėje Kyro kalboje, jam apibūdinant persų kariavimo ypatumus: mat pastarieji į mūšį eina kaip didelė minia (*to plēthos poly*) ir garsiai šaukdami (*kraugēi polēi*). Taigi jei graikai Kyru yra atskiros, individualios būtybės, tai persus Kyras sutapatina su minia, neturinčia aiškiai apibrėžtų savybių. Su persų masiškumu siejasi ir kita ypatybė – laisvė ar, tiksliau sakant, jos nebuvimas, nes miniai laisvė nereikalinga. Pats Kyras suvokia graikų politinės laisvės vertingumą, sakydamas, kad sutiktų už ją mainais atiduoti visus savo turimus turtus ar net ir daugiau, jei tik galėtų. Kyla klausimas, kodėl Kyras turėtų norėti būti laisvas, kai, regis, turtai ir valdžia jam leidžia kuo puikiau mėgautis laisve? Čia atsiskleidžia graikiškosios ir persiškosios laisvės sampratos skirtumas: pagal persų politinę sistemą iš tiesų laisvas buvo tik karalius – visi kiti buvo jo vergai⁷ (Missiou 1993, 377–391). Taigi Kyras nebuvo išimtis ir šis, sakytume, labiau simbolinis negu faktinis priklausymas nuo Artakserkso vertė Kyrą idealizuoti laisvę, kuri, jo supratimu, buvo graikų pasitikėjimo savimi, tvirtybės, o kartu ir jų kari-

ἄξιοι τῆς ἐλευθερίας ἢς κέκτησθε καὶ ἢς ὑμᾶς ἐγὼ εὐδαμονίζω. εὖ γὰρ ἴστε ὅτι τὴν ἐλευθερίαν ἐλοίμην ἂν ἀντὶ ὧν ἔχω πάντων καὶ ἄλλων πολλαπλασίων.

⁷ Ksenofontas (*An.* 1.9.28–9) taip pat sako, kad Kyras buvęs vergas: „Nors Kyras buvo vergas, niekas jo nepaliko ir neperėjo pas karalių, išskyrus Orontą“ (Κύρου δούλου ὄντος οὐδεὶς ἀπέηκε πρὸς βασιλέα, πλὴν Ὀρόντα ἐπεχείρησε).

nio pranašumo pagrindas⁸ (Antrich, Usher 1978, 66).

Kunaksų mūšis – lemiamas mūšis tarp graikų ir persų kariuomenių – buvo ypač įspūdingas, turint galvoje abiejų kariuomenių skaičius. Pagal Ksenofonto pateiktus skaičius, Artakserkso kariuomenę sudarė milijonas du šimtai tūkstančių karių, Kyro pusėje buvo dešimt tūkstančių keturi šimtai graikų hoplitų ir du tūkstančiai penki šimtai peltastų (*An.* 1.7.10–1.7.11). Be graikų samdinių kariuomenės, Kyras dar turėjo apie šimtą tūkstančių persų karių. Tokiais skaičiais⁹ sunku patikėti, tačiau svarbu ne tiek patys skaičiai, kiek tai, ką jais norima atskleisti. Nepaisydamas nesėkmingos Kunaksų mūšio baigties (Kyras žuvo), Ksenofontas stengiasi parodyti, kad pralaimėta dėl paties Kyro beatodairiškumo, o ne dėl graikų samdinių kaltės. Mūšio eiga nieko blogo Kyru ir graikams nežadėjo, ir Ksenofontas su vos juntamu pasididžiavimu aprašo graikų karių veiksmus mūšio metu (*An.* 1.8.19–1.8.21):

Jų dar nepasiekus strėlėms, persai apsisuko ir pabėgo. Graikai puolė paskui juos visu greičiu, šaukdami vienas kitam nebėgti tarsi lenktyniaujant, bet išlaikyti rikiuotę. Vėžimai, niekieno nevadeliojami, skriejo tiek per priešų, tiek per graikų gretas. Pamatę juos, graikai prasiskirdavo. Vienas graikų karys, pasimetęs tarsi žirgų lenktynių trasoje, buvo sutryptas, nors kalbėta, kad net ir

⁸ Šis Kyro teiginys apie laisvę yra dviprasmiškas, nes kalbėdamas apie laisvę jis tuo pačiu metu parodo, kad laisvė gali būti iškeičiama į pinigus (Rood 2004, 311).

⁹ Kaip teigia T. Roodas, tai „absurdiškas perdėjimas“ (*absurd exaggeration*), primenantis Herodoto „apsiskaičiavimą“ Kserkso įsiveržimo į Graikiją metu. Kitas rašytojas, Ktesijas iš Knido, buvęs persų pusėje, suskaičiavo, kad karaliaus pajėgas sudarė apie keturis šimtus tūkstančių karių (*FGH* 688 F22). Dabartiniais skaičiavimais, persų pusėje tikriausiai būta apie šešiasdešimt tūkstančių karių (Rood 2009, 202).

jam nieko neatsitikę, ir joks graikas šiame mūšyje nenukentėjęs, išskyrus vieną karių kairiajame sparne, kuris, pasakojama, buvęs sužeistas strėlės.¹⁰

Graikai iš visų jėgų spaudžia priešų pajėgas ir atrodo, kad Kyro pergalė jau visai čia pat (aplink jį esančių karių jis jau skelbiamas karaliumi), tačiau viena lemtinga klaida sugriauna pergalės viltį: pamatęs Artakserksą kariuomenės viduryje, apsupantį savo karių, tačiau niekieno nepuolamą, Kyras ryžtasi jį užpulti panaudodamas apsupamąjį manevrą. Kyras bijo, kad Artakserksas gali apeiti graikų kariuomenę iš užnugario ir taip ją užpulti. Norėdamas užkirsti tam kelią, jis su savo asmenine kavalerija puola ten, kur matė esant karalių. Kyras, kaip rašo Ksenofontas, sutriuškina Artakserkso apsaugą (iš viso šešis tūkstančius karių) ir priverčia juos bėgti. Vis dėlto, Kyru besivejant priešą, kavalerija, prieš tai jojusi tvarkinga rikiuote, išsibarsto ir nebegali apsaugoti savo valdovo, paskui kurį joja tik keli ištikimiausi bendražygiai. Pamatęs Artakserksą, Kyras nesizvalgydamas jį puola ir netgi sužeidžia, tačiau, puldamas Artakserksą, gauna mirtiną smūgį (*An.* 1.8.21–1.8.28).

Po mūšio graikai toli gražu nesijaučia pralaimėję, jie toliau persekioja persų karius, o užpulti Artakserkso kariuomenės ginasi dar aršiau negu prieš tai. Ir net po to, kai iš Kyro stovyklos atvykę Proklis ir Glojas praneša apie Kyro mirtį, Klearchas,

¹⁰ πρὶν δὲ τόξουμα ἐξικνεῖσθαι ἐκκλίνουσιν οἱ βάρβαροι καὶ φεύγουσι. καὶ ἐνταῦθα δὴ εἰδῶκον μὲν κατὰ κράτος οἱ Ἕλληνας, ἐβδῶν δὲ ἀλλήλοισι μὴ θεῖν δρόμον, ἀλλ' ἐν τάξει ἔπεσθαι. τὰ δ' ἄρματα ἐφέροντο τὰ μὲν δι' αὐτῶν τῶν πολεμίων, τὰ δὲ καὶ διὰ τῶν Ἑλλήνων κενὰ ἡνιόχων. οἱ δ' ἐπεὶ προσῖοιεν, δίσταντο· ἔστι δ' ὅστις καὶ κατελήφθη ὡσπερ ἐν ἵπποδρόμῳ ἐκπλαγεῖς· καὶ οὐδὲν μέντοι οὐδὲ τοῦτον παθεῖν ἔφασαν, οὐδ' ἄλλος δὲ τῶν Ἑλλήνων ἐν ταύτῃ τῇ μάχῃ ἔπαθεν οὐδεὶς οὐδὲν, πλὴν ἐπὶ τῷ εὐδονίῳ τοξευθῆναι τις ἐλέγετο.

vienas iš graikų karvedžių, liepia pasiuntiniams nunešti žinią Ariaujui, Kyro patikėtiniui, apie graikų pergalę. Klearchas pasirošęs pulti Artakserksą, negana to, jis taip įsitikinęs graikų pergale, kad duoda pažadą Ariajų padaryti valdovu, mat, anot jo, „mūšio nugalėtojais turi ir valdyti“ (*An.* 2.1.5). Artakserksas yra kitos nuomonės ir per savo pasiuntinį graiką Faliną perduoda žinią, jog tai jis, Artakserksas, esąs nugalėtojas, nes nužudė Kyrą. Artakserksas įsako graikams nusiginkluoti ir pasirodyti karaliaus rūmuose. Graikai nesutinka, sakydami, kad geriau jau mirsią negu pasiduosią. Reaguodamas į graikų atsakymą, Falinas mėgina atvesti juos į protą, parodydamas padėties beviltiškumą – jie atsidūrę prieš teritorijoje, juos supą neperžengiamos upės, o Artakserksas turįs tiek žmonių, jog jų visų graikai tikrai nenugalėsia (*An.* 2.1.8). Tolesni sunkumai, su kuriais susidūrė graikų samdinių kariuomenė, parodė, jog Falino žodžiai buvo tikrų tikriausia tiesa, tačiau graikų atsisakymas sudėti ginklus ir pasiduoti, jų demonstruojamas ryžtas leidžia kalbėti apie tam tikras šiai samdinių kariuomenei būdingas vertybines nuostatas, kurias galima laikyti panheleniškoms. Vienas iš graikų karvedžių, arkadietis Kleanoras, atsakydamas į Falino klausimą, ką darysiąs, pareiškė, jog geriau mirsiąs negu pasiduosiąs. Kitas graikas, atėnietis Falinas, atsakęs, jog vieninteliai dalykai, kuriais jie gali kliautis tokią akimirką kaip ši, yra jų ginklai ir drąsa¹¹ (*An.* 2.1.12). Tad atsisakymas pasiduoti persams, nebijojimas mirti ir drąsa – tos pačios vertybės, leidusios atremti priešą dar graikų karų su persais metu, – yra demons-

¹¹ ἡμῖν οὐδὲν ἔστιν ἀγαθὸν ἄλλο εἰ μὴ ὅπλα καὶ ἀρετή.

truojamoms ir šįsyk ir sudaro, sakytume, genetinį graikiškumo pagrindą.

Minėtos vertybės galbūt būtų tapusios tik gražiais deklaratyviais žodžiais, jeigu ne situacija, į kurią graikai patenka vėliau. Po Kyro mirties graikai, suprasdami savo padėties rimtumą, stengiasi susitarti su Artakserksu per jo patikėtinį ir dešiniąją ranką Tisaferną. Klearchui, vyriausiajam graikų pajėgų vadui, pavyksta sudaryti sutartį su Tisafernu. Sutartis sutvirtinama šventa priesaika. Tisafernas pažada Klearchui su kariuomene padėti pereiti persų žemes ir palydėti iki graikiškų teritorijų. Taigi Klearchas, gavęs priesaika sutvirtintą patikinimą iš Tisaferno, jog šis jų nepulsiąs, gali šiek tiek nusiraminti. Vis dėlto abipusio nepasitikėjimo atmosfera išlieka: graikams keliaujant per persų teritoriją, Tisafernas budriai stebi jų veiksmus. Savo ruožtu ir patys graikai įtariai žvelgia į persus. Norėdamas išsklaidyti šį nepasitikėjimą, Klearchas atvyksta pas Tisaferną nuraminti jo, sakydamas, kad nėra jokio pagrindo nepasitikėti graikais, davusiais priesaiką nepulti persų. Tisafernas į Klearcho žodžius atsako kalba, kurią Stevenas F. Hirschas vadina „apgavystės šedevru“ (Hirsch 1985, 26). Tisafernas užtikrina, jog tiek jis, tiek persų karalius laikysis savo žodžio, nes žodlaužystė ne tik įžeidžia dievus, bet ir užtraukia gėdą žmonių akyse. Šis Tisaferno patikinimas ir nulemia Klearcho žūtį: nesugebėdamas įžvelgti Tisaferno klastos ir manydamas, kad neįmanoma sulaužyti švento priesaikos žodžio, Klearchas patenka į Tisaferno spąstus. Klearchas žūsta dėl savo paties kaltės, mat raginamas nepasitikėti Tisafernu jis nepaklauso to jam sakančių graikų ir, priešingai, pasitiki persu. Klearchui neduoda ramybės įtarimas, kad vienas iš karvedžių,

Menonas, už jo nugaros rezga sąmokslą su Tisafernu, todėl norėdamas užbėgti jam už akių su Tisafernu sudaro sutartį¹². Visa ši situacija atskleidžia vieną svarbų dalyką: Klearchas nepasitiki graiku, nors priesaika ir pasitikėjimas, kaip jis turbūt gerai žino, visų pirma saisto tik graikus; ir, atvirkščiai, nepasitikėdamas graiku, jis pasitiki persu, nors pasitikėti juo Klearchas neturi jokio pagrindo¹³. Klearchą suklaidina jo nuomonė apie vertybių visuotinumą – jis nesupranta, kad vertybės, įpareigojančios graikus, galbūt nebūtinai įpareigoja persus. Juolab kad ir Kyras prieš mūšį buvo įspėjęs graikus nepasikliauti persais reikalams pakrypus į blogąją pusę (*An.* 1.5.16).

Kartu su Klearcho ir kitų karvedžių mirtimi baigiasi vienas šios graikų sandinių kariuomenės etapas, kurio metu kariuomenė pasirodo kaip gebanti susitelkti bendram tikslui. Vis tik išryškėja ir pagrindinis trūkumas – priklausydama nuo vieno lyderio, kariuomenė negeba pati priimti sprendimų, dėl vidinių nesutarimų ir nuomonių skirtumų yra linkusi susiskaldyti. Nesugebėjimą susitelkti ir visišką sutrikimą po Kyro žūties ir Klearcho bei kitų karvedžių klastingo nužudymo atskleidžia šis graikų padėties aprašymas (*An.* 3.1.2–3.1.3):

¹² Ktesijas pateikia kitokią įvykių versiją: graikų karvedžiai buvo nužudyti būtent dėl Menono kaltės. Klearchas numatė sąmokslą ir mėgino jam pasipriešinti, tačiau kitų karvedžių buvo priverstas sudaryti su Tisafernu sutartį. Ktesijas, buvęs persų puseje, padėjo įkalintam Klearchui. Kai graikų karvedžiai buvo nužudyti (išskyrus Menoną – dėl jo, reikia suprasti, bendrininkavimo), įvyko stebuklas, tarsi parodydamas dievų palankumą Klearchui: staiga pakilęs vėjas ant Klearcho kūno sunešė žemes ir taip suformavo pilkapi, ant kurio netrukus užaugo giraitė (*FGH* 688 F27).

¹³ Kita vertus, nebuvo priežasčių nepasitikėti persais. Herodoto *Istorijoje* esama liudijimų, sakančių, kad persai ištikimai laikėsi priesaikų ir pažadų (4.201 ir 9.104).

Po karvedžių suėmimo ir juos lydėjusių kapitonų ir karių žūties, graikai atsidūrė didžiulėje nežinioje. Jie suprato, kad yra netoli karaliaus rūmų, o juos iš visų pusių supa daugybė tautų ir priešų miestai; nebuvo nieko, kas galėtų jiems parūpinti maisto, nuo Graikijos juos skyrė ne mažiau nei tūkstantis stadijų, jie neturėjo vedlio, galinčio rodyti kelią, o kelionei namo trukdė neperžengiamos upės; juos išdavė netgi vietiniai, žygiavę kartu su Kyru; jie buvo palikti vieni ir neturėjo kariuomenėje nė vieno raitelio, todėl buvo aišku, kad pergale atveju negalėtų nužudyti jokio priešo, o pralaimėjimo atveju nė vienas jų nebūtų paliktas gyvas. Dėl šių slegiančių minčių tik nedaugelis jų vakare prisilietė maisto ir vos keli užkūrė ugnį. Daugelis tą naktį praleido ne prie savo ginklų, bet ten, kur kiekvienam pasitaikė būti. Bet iš liūdesio ir tėvynės, tėvų, žmonių, vaikų, kurių manė daugiau niekada nepamatysią, ilgesio, jie negalėjo sumerkti blūsto.¹⁴

Anabasis – tai ne tik graikų samdinių išsigelbėjimo istorija, bet ir ją parašiusio žmogaus, Ksenofonto, pastebėjimai apie lyderystės reikšmę ir asmeninės iniciatyvos svarbą kritiniu momentu. Graikai, kaip galima spręsti iš cituoto fragmento, buvo

¹⁴ Ἐπει δὲ οἱ στρατηγοὶ συνειλημμένοι ἦσαν καὶ τῶν λοχαγῶν καὶ τῶν στρατιωτῶν οἱ συνεπόμενοι ἀπολώλεσαν, ἐν πολλῇ δὴ ἀπορίᾳ ἦσαν οἱ Ἑλληνας, ἐννοοῦμενοι ὅτι ἐπὶ ταῖς βασιλέως θύραις ἦσαν, κύκλω δὲ αὐτοῖς πάντῃ πολλὰ καὶ ἔθνη καὶ πόλεις πολέμια ἦσαν, ἀγορὰν δὲ οὐδεὶς ἔτι παρέξειν ἔμελλεν, ἀπειχόν δὲ τῆς Ἑλλάδος οὐ μείων ἢ μύρια στάδια, ἡγεμῶν δ' οὐδεὶς τῆς ὁδοῦ ἦν, ποταμοὶ δὲ διείργον ἀδιάβατοι ἐν μέσῳ τῆς οἴκαδε ὁδοῦ, προυδεδώκεσαν δὲ αὐτοὺς καὶ οἱ σὺν Κύρῳ ἀναβάντες βάρβαροι, μόνοι δὲ καταλειμμένοι ἦσαν οὐδὲ ἰπέα οὐδένα σύμμαχον ἔχοντες, ὥστε εὐδὴλον ἦν ὅτι νικῶντες μὲν οὐδένα ἂν κατακάνοιεν, ἠττηθέντων δὲ αὐτῶν οὐδεὶς ἂν λειφθεῖη ταῦτ' ἐννοοῦμενοι καὶ ἄθυμους ἔχοντες ὀλίγοι μὲν αὐτῶν εἰς τὴν ἐσπέραν σίτου ἐγεύσαντο, ὀλίγοι δὲ πῦρ ἀνέκαυσαν, ἐπὶ δὲ τὰ ὄπλα πολλοὶ οὐκ ἤλθον ταύτην τὴν νύκτα, ἀνεπαύοντο δὲ ὅπου ἐτύγχανον ἕκαστος, οὐ δυνάμενοι καθεῦδεν ὑπὸ λύπης καὶ πόθου πατριδῶν, γονεῶν, γυναικῶν, παιδῶν, οὓς οὐπὸτ' ἐνόμιζον ἔτι ὄψεσθαι.

atsidūrę ties prarajos riba ir tikriausiai būtų žuvę, jeigu pats Ksenofontas, kiek galima juo tikėti, nebūtų ryžtingai ėmęsis iniciatyvos į savo rankas. Matydamas esamą situaciją ir suvokdamas, kad tokiu kritišku metu nebegalima ilgiau delsti, jis imasi įtikinti sumanymo trauktis iš persų žemių sėkme. Ksenofonto kreipimasis į graikų karvedžius yra bandymo atkurti karių moralę pavyzdys: anot Ksenofonto, kariams nėra ko bijoti, nes persai pirmieji begėdiškai sulaužė šventą priesaiką – taigi dievai bus graikų pusėje (*An.* 3.1.21). Graikų, turinčių dievų paramą, negalės palaužti jokios nelaimės. Be to, priduria Ksenofontas, graikai papratę iškęsti karštį, šaltį ir kitus sunkumus. Ksenofonto strategija mėginant mobilizuoti kariuomenę yra labai paprasta, tačiau veiksminga: pirminis jo tikslas yra parodyti, kad persų išdavystė ir duoto žodžio nesilaikymas gresia bausme ne kam kitam, o persams, ir tokiu būdu nuraminti karius. Antra vertus, Ksenofontas nekuria precedento, t. y. situaciją vaizduoja kaip kritinę, tačiau ne kaip tragišką: tai, kad graikai geba iškęsti karštį, šaltį ir kitus sunkumus, reiškia, jog panašioje padėtyje jie yra buvę ne kartą. Pasikliaudamas karių patirtimi, stiprindamas jų pasitikėjimą iš dievų ateisiančia parama, Ksenofontas graikams bando įskiepyti idėją apie jų nenugalimumą¹⁵. Kitas svarbus dalykas, būtinas norint išgyventi tokiomis aplinkybė-

¹⁵ Ksenofontas nepraleidžia progos paminėti ir garsių protėvių pergalių Kserkso įsiveržimo į Graikiją metu (*An.* 3.2.11): „Toliau, idant pamatytumėte, kad turite būti narsūs ir kad dievams padedant narsieji išvengia didžiausių baisumų, priminsiu pavojus, su kuriais susidūrė mūsų protėviai. Kai persai su didžiule sąjungininkų kariuomene įsiveržė ketindami sunaikinti Atėnus, patys atėniečiai drąsiai jiems pasipriešino ir juos nugalėjo. [...] Vėliau, Kserksui darsyk surinkus nesuskaičiuojamą kariuomenę ir užpuolus Graikiją, ir tuomet mūsų protėviai ir sausumoje, ir jūroje įveikė šitų žmonių protėvius.“

mis, yra disciplinos, hierarchijos ir subordinacijos atkūrimas. Tarsi prisimindami graikiškos politinės savivaldos tradicijas, graikai sušaukia susirinkimą, į kurį susirenka visi gyvi likę karvedžiai ir kapitonai. Susirinkimo tikslas – kaip galima greičiau išrinkti karvedžius ir kapitonus į žuvusių pirmtakų vietas, nes, Ksenofonto žodžiais tariant, „tvarka, kiek yra žinoma, gelbsti žmones, o netvarka jau pražudė ne vieną“ (3.1.38). Tvarka turi atsispindėti ir karvedžių bei eilinių karių santykiuose – karvedžiai turi prisiimti didesnę atsakomybę ir savo elgesiu rodyti pavyzdį kariams (*An.* 3.1.36):

Nes visi šitie kariai akis yra nukreipę į jus ir iš jų, pamačiusių jus nusiminusius, nebus jokios naudos. Tačiau jeigu jūs būsite aki-vaizdžiai pasiruošę susiremti su priešu ir kviesite tai daryti kitus, galite būti tikri, kad jie seks paskui jus ir darys taip, kaip jūs. Nors tikriausiai būtų teisinga, kad jūs juos šiek tiek pranoktumėte, kadangi esate karvedžiai, kadangi esate vadai ir kapitonai.¹⁶

Paskutinis uždavinys – pakeisti karių mentalitetą, padėti jiems atsikratyti ydingo mąstymo, kai užuot galvojus, kas jiems dabar atsitiks, reikia mąstyti, kokių veiksmų jie gali imtis patys¹⁷ (*An.* 3.1.41–3.1.42). Kitaip tariant, būtina sukurti veiksmus grindžiančią ideologiją, kurios esmę geriausiai nusako Cheirisofo karių susirinkime pasakyti žodžiai:

¹⁶ οἱ γὰρ στρατιῶται οὗτοι πάντες πρὸς ὑμᾶς βλέπουσι, κἂν μὲν ὑμᾶς ὀρθῶς ἀθύμους, πάντες κακοὶ ἔσονται, ἢν δὲ ὑμεῖς αὐτοὶ τε παρασκευαζόμενοι φανεροὶ ἦτε ἐπὶ τοὺς πολεμίους καὶ τοὺς ἄλλους παρακαλῆτε, εὖ ἴστε ὅτι ἐϋγονταὶ ὑμῖν καὶ πειράσσονται μιμεῖσθαι. ἴσως δὲ τοὶ καὶ δίκαιόν ἐστιν ὑμᾶς διαφέρειν τι τούτων. ὑμεῖς γὰρ ἐστε στρατηγοί, ὑμεῖς ταξίαρχοι καὶ λοχαγοί.

¹⁷ ὡς μὴ τοῦτο μόνον ἐννοῶνται, τί πείσονται, ἀλλὰ καὶ τί ποιήσουσι.

Kariai, mūsų padėtis, netekus tokių puikių karvedžių, kapitonų ir karių, yra sunki. Be to, mus išdavė ir Ariažo žmonės, buvę mūsų sąjungininkai. Vis dėlto tokiomis aplinkybėmis turime būti narsūs ir nepasiduoti, tačiau, jei tik galime, stengtis pasiekti šaunią pergalę ir išsigelbėti. O jei tai neįmanoma, tuomet mirkime garbingai ir niekuomet, kol esame gyvi, nepasiduokime priešui.

Simonas Hornbloweris pastebėjo šios graikų kariuomenės panašumą į polį (Hornblower 2004, 244). Pastaba teisinga, tik reikėtų pridurti, kad tai yra kitokio tipo polis arba, Timo Roodo žodžiais tariant, „į karo žygį išsirengęs polis“¹⁸ (Rood 2009, xxxii). Pavadinti šį polį demokratinio būto sunku. Nepaisant tam tikrų išorinių panašumų (susirinkimo institucija, renkami pareigūnai, teismai, vienijanti ideologija), dešimties tūkstančių kariuomenės padėtis buvo pernelyg sudėtinga, kad demokratinis valdymo(si) būdas būtų buvęs sėkmingas. *Anabasyje* Ksenofontas parodo, su kokiais sunkumais susiduria kariuomenė atskiriems jos nariams panorus veikti savarankiškai, neatsiklausiant vadų¹⁹. Pabrėždamas demokratizmo pavojus, Ksenofontas išėitį mato demokratinis ir oligarchinius elementus jungiančiame politiniame-kariniame darinyje, pavaldumo ir viršumo santykius aiškiai apibrėžiančioje

¹⁸ „Polis on the march“ (Rood 2009, xxxii).

¹⁹ Ryškiausias karių nedrausmingumo pavyzdys – epizodas Kerasunto mieste, kuomet vienas iš kapitonų, Klearetas, nusprendė užpulti netoli nuo kariuomenės stovyklos buvusią gyvenvietę. Dešimties tūkstančių kariuomenė palaike draugiškus santykius su šios gyvenvietės gyventojais, todėl Klearetas žinojo, kad ji nebus saugoma ir bus lengva ją užimti. Apie savo planą Klearetas niekam neprasitarė (Ksenofontas tai aiškiai pabrėžia), nes manė, kad jeigu jam pavyks užpulti gyvenvietę, jis su visu grobiu sės į laivą ir išplauks. Tačiau gyventojai Klearetą su jo gauja pastebėjo anksčiau, negu kad jiems pavyko įsigauti į gyvenvietę, sėkmingai pasipriešino, o patį Klearetą nužudė (*An.* 5.7.14–5.7.16).

struktūroje, kurioje kariai, žemesnioji grandis, paklūsta karvedžiams, aukštesniajai grandžiai²⁰. Tokioje struktūroje visi žino, kokias užduotis turi atlikti, kiekvienas rūpinasi visais, o ne tik savimi (jeigu to daryti nenori, yra priverčiami). Kariai neprivalo imtis iniciatyvos ir priimti svarbius sprendimus, jie gali, atlikdami iš jų reikalaujamas užduotis, pasikliauti karvedžių sumanumu. Minėta struktūra buvo tokia veiksminga, kad Ksenofontas, matydamas dešimties tūkstančių kariuomenės sėkmę, galvojo įkurti naują miestą, kurio pagrindą sudarytų šis karių kontingentas. Apie tokio miesto įkūrimo motyvus Ksenofontas kalba iš grynai utilitaristinių paskatų – esą taip būtų galima padidinti Graikijos teritoriją ir padaryti Graikiją dar galingesnę²¹.

²⁰ Plg. *An.* 3.2.28–3.2.: „Galiausiai belieka pasakyti tai, kas svarbiausia. Matote, kad priešai nediršo pulti tol, kol nepaėmė į nelaisvę mūsų karvedžių. Jie galvojo, kad turėdami vadus ir jiems paklusdami, kare esame pranašesni. Tačiau paėmę į nelaisvę vadus, jie pamanė, kad dėl drausmės nebuvimo ir netvarkos pražūsime. Todėl reikia, kad dabartiniai vadai už ankstesnius būtų daug rūpestingesni, o pavaldiniai kur kas drausmingesni ir paklusnesni vadams, nei kad buvo anksčiau“ (λοιπόν μοι εἰπεῖν ὅπερ καὶ μέγιστον νομίζω εἶναι. ὁρᾶτε γάρ καὶ τοὺς πολεμίους ὅτι οὐ πρόσθεν ἐξενεγκεῖν ἐτόλμησαν πρὸς ἡμᾶς πόλεμον πρὶν τοὺς στρατηγούς ἡμῶν συνέλαβον, νομίζοντες ὄντων μὲν τῶν ἀρχόντων καὶ ἡμῶν πειθομένων ἱκανοὺς εἶναι ἡμᾶς περιγενέσθαι τῷ πολέμῳ, λαβόντες δὲ τοὺς ἀρχοντας ἀναρχία ἂν καὶ ἀταξία ἐνόμιζον ἡμᾶς ἀπολέσθαι. δεῖ οὖν πολὺ μὲν τοὺς ἀρχοντας ἐπιμελεστεροὺς γενέσθαι τοὺς νῦν τῶν πρόσθεν, πολὺ δὲ τοὺς ἀρχομένους εὐτακτοτέρους καὶ πειθομένους μᾶλλον τοῖς ἀρχουσι νῦν ἢ πρόσθεν).

²¹ *An.* 5.6.15: „Tuomet Ksenofontui, matančiam daugybę graikų hoplitų, daugybę peltastų, lankininkų, laidyklininkų ir raitelių, kurie dėl savo patirties buvo labai veiksmingi (be to, jie buvo Ponte, kur sutelkti tokią galią būtų reikėję nemažų išteklių), jam pasirodė, kad būtų gražu įkurti miestą ir įgyti Graikijai žemių bei galios“ (Ἐν δὲ τούτῳ τῷ χρόνῳ Ξενοφῶντι, ὁρῶντι μὲν ὀπίστας πολλοὺς τῶν Ἑλλήνων, ὁρῶντι δὲ πελταστὰς πολλοὺς καὶ τοξότας καὶ σφενδονήτας καὶ ἰππέας δὲ καὶ μάλα ἥδη διὰ τὴν τριβὴν ἱκανοὺς, ὄντας δ' ἐν τῷ Πόντῳ, ἔνθα οὐκ ἂν ἀπ' ὀλίγων χρημάτων τοσαύτη δύναμις παρεσκευάσθη, καλὸν αὐτῷ εἰδοῦσε εἶναι

Naujo miesto įkūrimo sėkmę turėjo laiduoti ir tai, kad kalbamasis karinis darinys buvo peraugęs kariuomenės ribas ir elgėsi jau kaip tam tikra improvizuota bendruomenė²². Šią bendruomenę sudarė ne tik kariai, bet ir jų žmonos bei vaikai (*An.* 5.3.1). Bendruomenė turėjo savo papročius, rengė sporto žaidynes (*An.* 4.8.26–4.8.27, 5.5.6), atliko religines apeigas (*An.* 4.8.25, 5.5.3, 5.5.5). Galima pastebėti, kad kuo graikiškojo pasaulio ribos buvo arčiau, tuo labiau kariuomenė kaip bendras, vieningas darinys ėmė kriksti, o jos struktūrą palaikantys ryšiai pradėjo pleišėti²³. Su šia kariuomenės dezintegracija siejasi labai reikšminga Johno Dillery'io mintis apie *Anabasi* kaip panhelenistišką ir kartu utopišką tekstą (Dillery 2003, 63). Ksenofontas parodo, kad kariuomenės išgyvenimas didžia dalimi buvo nulemtas vertybių, kurias galima pavadinti panheleniškomis – tai laisvės meilė, karinis šaunumas, paklusnumas, organizuotumas etc. Tačiau tuo pat metu šios vertybės tėra konstruktas, sukurtas didžiulėmis karinių lyderių, kartu ir paties Ksenofonto, pastangomis.

χώραν καὶ δύναμιν τῇ Ἑλλάδι προσκτήσασθαι πόλιν κατοικήσαντας).

²² Johnas Ma šį karinį darinį pavadina *ad hoc* bendruomene, pabrėždamas didelį jos norą išsakyti konkrečioje erdve: „Šios *ad hoc* bendruomenės pagunda ar troškimas yra surasti vietą; žvelgti į kraštovaizdį kitaip nei į kovos scenų virtinę; paversti strateginę ir taktinę erdvę – žygio ir išteklių, kovos lauko, atakos iš priekio ir gudrių apsupamųjų manevrų, pasalų ir įtvirtinimų, taktinių problemų ir sunkių kautynių erdvę, dešimties tūkstančių kariuomenės karo kraštovaizdį – sava vieta, kurioje tapatybė ir bendruomenė galėtų egzistuoti iš tikrųjų“ (Ma 2004, 339).

²³ Ksenofontas aprašo, kaip graikų vadai, atvykę į Trakiją, nesutaria dėl tolesnės veiksmų eigos: vieni nori žygiuoti į Chersonesą, kiti – persikelti atgal į Aziją. Kol vyksta diskusijos, kai kurie kariai, pamatę, jog konkrečių sprendimų nesiimama, parduoda savo ginklus ir išplaukia namo arba išsisklaido po įvairius netoliese esančius miestus (*An.* 7.2.1–7.2.4).

Tad apie kokį panhelenizmą kalba Ksenofontas? Ką iš tiesų jis nori pasakyti savo *Anabasiu*? Dažnai praleidžiama pro akis, kad *Anabasis* – antidemokratiškas tekstas (Rood 2004, 328), iliustruojantis Ksenofonto politines pažiūras ir jo avantiūras praicityje, flirtą su tiranų režimu Atėnuose, dėl kurio buvo priverstas išvykti. Kartu *Anabasis* daug pasako apie Ksenofonto politinę programą Graikijai, jo panhelenizmą: Graikija kaip stiprus junginys įmanomas tik sutelkiant visas pajėgas, esant aiškiam lyderiui²⁴, galinčiam orientuoti jos politiką, kas žino, gal net organizuoti panheleninį žygį prieš Persiją. Vis dėlto kalbėdamas apie panhelenizmą Ksenofontas (nežinia, kiek sąmoningai) parodo ir jo neįgyvendinamumą – utopiškumą. *Anabasio* pabaigoje ši mintis yra akivaizdi: sugrįžusi į graikiškąjį pasaulį, dešimties tūkstančių kariuomenė susiduria su įprastinėmis graikiškojo pasaulio problemomis, kurios sugriauna tiek kariuomenės pastangas išlikti, tiek sunkaus žygio iš priešų teritorijos metu pademonstruotą bendrumą, disciplinuitumą, tiek didelėmis pastangomis suformuotas vertybes (spartiečiai pasirodo klastingi, miletiečiai atsisako įsileisti). Graikams ne tik tenka patirti sunkumų pakeliui į tėvynę, bet ir suvokti, kad visiškas bendrumas neįmanomas. Bendrumas visada yra laikinas, jį diktuoja bendras tikslas: „Bendra tapatybė yra centruojama aplink bendrą projektą: judėti, pasitraukti; tapatybė nėra grindžiama „buvimu ten“, bet būtent tuo „kitur“: atvykti iš kitur, keliauti kitur. Prieštaravimas jau slypi pačiame bendrame projekte – jis sukuria, bet taip pat ir sunaikina bendruomenę“ (Ma, 2004,

340). Dešimties tūkstančių kariuomenės atveju bendras projektas – bet kokia kaina išlikti gyviems, sugrįžti iš priešų teritorijos, išsigelbėti. Jo nesant, kalbėjimas apie tapatybę netenka jokios prasmės. Tuo pat metu šis bendras projektas parodo ir *Anabasyje* atsiskleidžiančio panhelenizmo pobūdį: negalima kalbėti apie panhelenizmą kita, kaip tik gynybinio panhelenizmo prasme; neįsivaizduojamas joks kitas panhelenizmas, išskyrus nulemtąjį sugrįžimo į graikiškąjį pasaulį reikmės. Šią reikmę gražiu odisejišku motyvu Ksenofontas atkartoja trečiojoje *Anabasio* knygoje: „Bijau, kad įpratę prie dykinėjimo ir prabangos bei prie medų ir persų dailių ir stotinių moterų ir merginų draugijos, kaip lotoso valgytojai nepamirštume kelio namo“²⁵ (*An.* 3.2.25–3.2.26). Fragmente užfiksuotas tapatybei be galo svarbus atminties dėmuo. Kad bendruomenė galėtų kalbėti apie bendrą tapatybę, būtina prisiminti tai, kas ją sieja. Tai ir pastangų reikalaujantis dalykas: graikams patekus į beviltišką padėtį po Kyro mirties, Ksenofontas ragina juos nebijoti ir prisiminti, kad Kserkso įsiveržimo į Graikiją metu jų protėviai įveikė kur kas gausesnes priešų pajėgas. Taip vienu metu yra atsekama ne tik genetinė (dešimties tūkstančių kariuomenės graikai yra persus jau nugalėjusių graikų provaikaičiai), bet ir kur kas svarbesnė vertybinė priklausomybė. Dešimties tūkstančių kariuomenės graikai yra tie patys graikai, prieš šimtą metų kovęsi su persais ir juos nugalėję. Ksenofontas iš karių reikalauja tų pačių vertybių, kurias buvo pademonstravę jų protėviai ir kurias jis

²⁴ Lyderio nereikėtų tapatinti tik su konkrečiu žmogumi. Galima įsivaizduoti, kad lyderiu galėtų būti kuris nors graikų polis.

²⁵ δέδοικα μή, ἂν ἄπαξ μάθωμεν ἄργοι ζῆν καὶ ἐν ἀφθόνοις βιοτεύειν, καὶ Μήδων δὲ καὶ Περσῶν καλαῖς καὶ μεγάλαις γυναιξὶ καὶ παρθένους ὀμιλεῖν, μὴ ὥσπερ οἱ λωτοφάγοι ἐπιλαθόμεθα τῆς οἴκαδε ὁδοῦ.

ragina prisiminti: drąsos, sugebėjimo nepasiduoti ir atsispirti. Savo ruožtu atmintį „prarasdami“²⁶ graikų samdiniai *Anabasio* pabaigoje užmiršta taip sunkiai pasiektas vertybes, grindžiusias dešimties tūkstančių kariuomenės tapatybę. Galutinis kariuomenės iširimas atskleidžia ir paties Ksenofonto puoselėtas viltis, jo iliuziją, netgi saviapgaulę: matydamas kariuomenės sėkmę, prie kurios jis ir pats buvo prisidėjęs, Ksenofontas puoselėjo viltį įkurti miestą, kurį jis matė kaip panhelenistinių vertybių telkinį, graikiškumo pavyzdį, idealią bendruomenę. Ši nesėkminga projekcija, priversta žlugti dar pradinėje stadijoje, parodo, kad Ksenofontas galbūt pervertino savo kaip vyriausiojo karvedžio nuo-

pelnius dešimties tūkstančių kariuomenei grįžtant iš priešų apsiausties ir suvienijant iš įvairiausių graikiškojo pasaulio pašalių susirinkusius samdinius. Dešimties tūkstančių kariuomenės sėkminga grįžimo istorija daugių daugiausia atskleidžia visos situacijos konjunktūriškumą – ji buvusi nulemta tam tikrų aplinkybių, vietos ir laiko. Ir vis dėlto, nepaisant pesimistiškų išvadų, *Anabasis* iškelia pozityvų lyderystės ir lyderio reikšmės aspektą. Nepaisant to, jog kariuomenė iširo, sėkminga žygio baigtis parodė, kad susivienijimas tiek (jau pademonstruotas) kariuomenės, tiek (tik numanomas) vieno kurio nors polio ar visų graikų lygmeniu yra įmanomas tik esant stipriam lyderiui.

²⁶ Ksenofontas buvo susirengęs namo, kai išgirdo, kad samdinių kariuomenė susiduria su rimtais sunkumais. Norėdamas kaip nors jai padėti, jis pasirūpino užtikrinti Trakijos karaliaus Seuto paramą – kariams buvo pažadėtas atlygis. Tačiau Seutas nebuvo linkęs mokėti sutarto atlygio ir progai pasitaikius (spartiečiai pradėjo rinkti kariuomenę kariauti su persų karaliaus Azijoje vietininku Tisafernu) norėjo atsikratyti finansinės naštos, perleisdamas ją spartiečiams. Apie tai sužinoję kariai ėmė kaltinti Ksenofontą, esą tik dėl jo kaltės jie buvo priversti nuolat kariauti ir kęsti nepriteklių (*An. 7.6.9*). Ksenofontas į karių kaltinimus atsako kalba, kuria kreipiasi į jų atmintį ir stengiasi parodyti, ką jų labai yra padaręs: „**Prisiminkite**, kokioje padėtyje, iš kurios jus išgelbėjęs atvedžiau pas Seutą, buvote. Argi lakėdaimonietis Aristarchas neuždarė vartų ir neuždraudė jums įeiti, kai prisiartinote prie Perinto?

Jūsų stovykla buvo už miesto sienų po atviru dangumi, buvo žiemos vidury, turėjote apsirūpinti maistu turguje, nors matėte, kad prekių vos viena kita ir pinigų, už kuriuos galėtume nusipirkti, nedaug“ (*An. 7.6.24*; čia ir toliau išryškinta mano – A. J.) (ἀναμνήσθητε γάρ ἐν ποίοις τισὶ πράγμασιν ὄντες ἐτυγχάνετε, ἐξ ὧν ἡμᾶς ἐγὼ ἀνήγαγον πρὸς Σεύθην. οὐκ εἰς μὲν Πέρηνθον προσῆτε [πόλιν], Ἀρίσταρχος δ' ἡμᾶς ὁ Λακεδαιμόνιος οὐκ εἶα εἰσιέναι ἀποκλείσας τὰς πύλας; ὑπαίθριοι δ' ἔξω ἐστρατοπεδεύετε, μέσος δὲ χερσῶν ἦν, ἀγορᾶ δὲ ἐχρήσθη σπάνια μὲν ὁρῶντες τὰ ὄνια, σπάνια δ' ἔχοντες ὄτων ὀνήσεσθε); „[...] neprilygstamą **atmintį** turite – jūs, kurie tuomet, mums patekus į beviltišką padėtį, ne taip tada elgėtės. Atvirkščiai, vadinote mane tėvu, žadėjote visuomet **prisiminti** kaip geradarį“ (*An. 7.6.38*) (οὐ μὴν ὅτε γε ἐν τοῖς ἀπόροις ἦμεν, ὃ πάντων μνημονικότατοι, ἀλλὰ καὶ πατέρα ἐμὲ ἐκαλεῖτε καὶ αἰεὶ ὅς εὐεργέτου μεμνήσεσθαι ὑπισχνείσθε).

LITERATŪRA

- Antrich, J., Stephen Usher. 1978. *Xenophon: The Persian Expedition*. London: Bristol Classical Press.
- Breitenbach, Hans Rudolf. 1950. *Historiographische Anschauungsformen Xenophons*. Basel.
- Briant, Pierre (ed.). 1995. *Dans les pas des Dix-Mille: peuples et pays du Proche-Orient vus par un grec*. Toulouse: Presses Universitaires du Mirail.
- Dillery, John. 2003. *Xenophon and the History of His Times*. London and New York: Routledge.
- Dürbach, Félix. 1983. L'apologie de Xénophon

- dans l'Anabase. *Revue des Études Grecques* 6(23), 343–386.
- Erbse, Hartmut. 1966. Xenophon's Anabasis. *Gymnasium* 73, 485–505.
- Flower, Michael A. 2012. *Xenophon's Anabasis or The Expedition of Cyrus*. Oxford: Oxford University Press.
- Hirsch, Steven W. 1985. *The Friendship of the Barbarians*. Hanover and London: University Press of New England.

Hornblower, Simon. 2004. This was decided (*edoxe tauta*): the army as *polis* in Xenophon's *Anabasis* – and elsewhere. In: Fox, Robin Lane. *Xenophon and the Ten Thousand*. New Haven and London: Yale University Press, 243–263.

Jacoby, Felix. 1958. *Die Fragmente der griechischen Historiker* III, C, no. 688. Leiden: E. J. Brill.

Luccionni, Jean. 1947. *Les idées politiques et sociales de Xénophon*. Paris: Ophrys.

Ma, John. 2004. You Can't Go Home Again: Displacement and Identity in Xenophon's *Anabasis*. In: Fox, Robin Lane. *Xenophon and the Ten Thousand*. New Haven and London: Yale University Press, 330–345.

Missiou, A. 1993. *Doulos tou basileos*: the politics of translation. *Classical Quarterly* 43(2), 377–391.

Morr, J. 1926–1927. Xenophon und der Gedanke eines all-griechischen Eroberungszuges gegen Persien. *Wiener Studien* 45, 186–201.

Nussbaum, Gerald Bruno. 1967. *The Ten Thousand: A study in Social Organization and Action in Xenophon's Anabasis*. Leiden: Brill.

Robert, F. 1950. Les intentions de Xénophon dans l'Anabase. *Information littéraire* 2, 55–59.

Rood, Tim. 2004. Panhellenism and Self-Representation: Xenophon's Speeches. In: Fox, Robin Lane. *Xenophon and the Ten Thousand*. New Haven and London: Yale University Press, 305–329.

Rood, Tim. 2009. Introduction. In: Xenophon. *The Expedition of Cyrus*. Oxford: Oxford University Press, vii–xxxiv.

Tuplin, Christopher J. (ed.). 2004. *Xenophon and His World*. Stuttgart: Franz Steiner Verlag.

Xenophon. 1961. *Anabasis*. In: *Xenophontis Opera omnia*. Ed. E. C. Marchant. Oxford: Clarendon Press.

HOW DOES ONE BECOME A GREEK, OR ON THE PANHELLENISM IN XENOPHON'S ANABASIS

Alius Jaskėlevičius

S u m m a r y

Xenophon's *Anabasis* is an extremely rich and multilayered piece of writing with a variety of themes and subthemes. Scholars do not agree as to which theme or subtheme could be a key to reading the work. Therefore, they analyze every theme separately depending on which of them they consider to be most important one. According to one of the interpretations, Xenophon implicitly invites the Greeks to a Panhellenic expedition against Persia, the weakness of which is clearly demonstrated by the mobile Greek mercenary army with Xenophon as its leader. Moreover, it is added that Xenophon

is simultaneously promoting his own qualities as a possible leader of this army. The paper explores this Panhellenic aspect of *Anabasis* from a different point of view – by analyzing the phenomenon of an army as an organized and self-organizing unit as well as its problems. By raising questions about the structure, organization and subordination of the army, the question of Panhellenism is touched upon. The paper also deals with the questions of under what conditions and circumstances the Panhellenism is possible and, especially, how is it possible in such an isolated unit as the Ten Thousand Army.

Gauta: 2017-10-13

Priimta publikuoti: 2017-11-13

Autoriaus adresas:

Alius Jaskėlevičius

Klasikinės filologijos katedra

Vilniaus universitetas

Universiteto g. 5, LT-01513 Vilnius, Lietuva

El. paštas alius.jaskelevicius@ff.vu.lt